

ՇԻՐԱԿԻ ՄԱՐԶԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿԸ ԵՎ
ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ XX դ. ՎԵՐՋԻՆ XXI դ. ՄԿԶԲԻՆ

Արտաշես Գ. Բոյաջյան

ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, Գյումրի, ՀՀ

*«Դժբախտը աղքատ մարդն է, որը բանտարկված չէ,
հիվանդ չէ, բայց անկարող է իրեն և իր բարեկամներին օգնել»:
Վիլյամ Սարոյան*

Ամփոփում

Նախաբան. Շիրակի մարզում աղքատությունը, պայմանավորված լինելով հիմնականում տնտեսական և սոցիալական գործոններով, նաև հասարակության մեջ տեղի ունեցող բարոյահոգեբանական, մշակութային և քաղաքական գործընթացների և դրանց փոխհարաբերությունների արդյունք է: Հոդվածի նպատակն է՝ ազգաբնական և վիճակագրական տեսանկյուններից վերլուծել Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության արդի մակարդակը և միտումները՝ ներկայացնելով դրանց սոցիալ-ժողովրդագրական հետևանքները: Մեթոդներ և նյութեր. Հետազոտության համար տեսական և մեթոդաբանական հիմք են ծառայել հետազոտվող թեմային նվիրված դաշտային ազգագրական նյութերը, քաղաքային և գյուղական համայնքների տնային տնտեսություններում էթնոսոցիոլոգիական հարցումները, ՀՀ ԱՎԿ-ի տվյալները, մարդահամարների արդյունքների ցուցանիշները, գիտական գրականությունը և աղքատությանը վերաբերող հրապարակված այլ փաստական նյութերը: Վերլուծություն. Խնդիրն է դրվում պարզել և վերլուծել՝ Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության շարժառիթները և դրդապատճառները: Արդյունքների հիման վրա առաջարկվում են աղքատության հաղթահարման ուղղություններ: Շիրակի մարզը, լինելով հանրապետության ամենաաղքատ մարզերից մեկը, իրականում դեռևս չի հաղթահարել մեծ վտանգ սպառնացող բնակչության զանգվածային արտագաղթը՝ իրեն բնորոշ սոցիալ-տնտեսական, ազգա-

պահպանման և ժողովրդագրական հիմնախնդիրներով: Հատկանշական է, որ մարզի բնակչության աղքատությունը, լինելով գլխավոր հիմնախնդիրներից մեկը, խորությամբ ուսումնասիրված չէ, և, անշուշտ, խիստ հրատապ ու այժմեական է նրա ուսումնասիրությունը: Անվիճելի է, որ մարզի տնտեսության գլխավոր հիմնախնդիրների տիրույթում աղքատության խորացման ամբողջական և համակարգված բացահայտումն ու դրանց լուծմանն ուղղված միջոցառումների փաթեթը կնպաստեն սոցիալական ոլորտի որոշ խնդիրների լուծմանը և, վերջապես, բնակչության կենսամակարդակի աճին:

Բանալի բառեր՝ *աղքատության մակարդակ, սոցիալական անհավասարություն, զբաղված աղքատ, գործազրկություն, սոցիալական կապիտալ, ծայրահեղ աղքատ, աղքատության խորություն, կենսաթոշակառու:*

Ինչպես հղել՝ Բոյաջյան Ա, *Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության մակարդակը և միտումները XX դ. վերջին XXI դ. սկզբին* // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ» Գյումրի, 2024: Հ. 2 (27): 196-208 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2024.27.2-196

THE LEVEL OF POVERTY AMONG THE POPULATION OF SHIRAK PROVINCE AND ITS CAUSES IN THE LATE 20TH CENTURY AND EARLY 21ST CENTURY

Artashes G. Boyajyan

Shirak Center of Armenological Studies of NAS, Gyumri, RA

Abstract

Introduction: Poverty in the Shirak region, primarily driven by demographic, economic, and social factors, is also a result of moral-psychological, cultural, and political processes in society and their interconnections. The aim of this article is to analyze the current level of poverty among the population of the Shirak region and its trends from socio-economic and statistical perspectives, presenting their socio-demographic consequences. **Methods and Materials:** The research utilized field ethnographic materials related to the topic, ethnosociological surveys of households in urban and rural communities, data from the National Statistical Committee of the Republic of Armenia, census results, community development programs, scientific literature, and other published factual materials concerning poverty. Historical, comparative, analytical, and statistical methods were employed during the study. **Analysis:** In this article, our task is to determine the level of poverty among the population of the Shirak region and its perception. **Results:** There is a significant threat of mass emigration of the population, which leads to additional socio-economic and demographic problems. Undoubtedly, the study of this problem is extremely relevant. It is indisputable that a comprehensive and systematic identification of the deepening poverty in the context of the main economic problems of the region (low income, food security, rising prices for food and other consumer goods, post-war conditions, etc.) and a package of measures aimed at addressing these issues will contribute to solving a number of social problems and, ultimately, to a noticeable improvement in the living standards of the population. **Relevance:** Shirak Province, being one of the poorest regions of the republic, has not yet overcome this problem, and there is a significant threat of mass emigration of the population, which poses additional socio-economic and

demographic challenges. Notably, the poverty of the region's population, being one of the main issues, has not been deeply studied.

Key words: *poverty level, social inequality, working poor, unemployment, social capital, extremely poor, depth of poverty, pensioner.*

Citation: Boyajyan A. *The level of poverty in the Shirak region and trends at the end of the 20th - beginning of the 21st century.* // "Scientific Works" of the SHCAS of NAS RA. Gyumri, 2024. V. 2 (27). 196-208 pp.. DOI: 10.52971/18294316-2024.27.2-196

УРОВЕНЬ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ШИРАКСКОЙ ОБЛАСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В КОНЦЕ XX - НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Արտաիւս Գ. Բօյճյան

Շիրակի արմենօվեդեսկիս իսսլեդօվանիս ՆԱՆ ՐԱ, Գյումրի, ՐԱ

Аннотация

Введение. Бедность в Ширакском районе, обусловленная в основном демографическими, экономическими и социальными факторами, также является результатом морально-психологических, культурных и политических процессов в обществе и их взаимосвязей. **Цель статьи:** — проанализировать современный уровень бедности населения Ширакского района и его тенденции с социоэкономической и статистической точек зрения, представив их социально-демографические последствия. **Методы и материалы:** Для исследования в качестве теоретической и методологической основы использовались полевые этнографические материалы, посвященные исследуемой теме, этносоциологические опросы домохозяйств в городских и сельских общинах, данные Национального статистического комитета РА, показатели результатов переписей населения, программы развития общин, научная литература и другие опубликованные фактические материалы, касающиеся бедности. В ходе исследования были использованы исторические, сравнительные, аналитические и статистические методы. **Анализ:** В данной статье наша задача — выяснить уровень бедности населения Ширакского района и его восприятие. На основе полученных результатов работы мы предложим направления для преодоления бедности. Ширакская область, будучи одной из самых бедных областей республики, на самом деле все еще не преодолела эту проблему, и существует большая угроза массовой эмиграции населения, что вызывает дополнительные социально-экономические и демографические проблемы. Примечательно, что бедность населения области, являясь одной из главных проблем, практически не была глубоко изучена. Безусловно, крайне актуально исследование данной проблемы. Неоспоримо, что комплексное и систематическое выявление углубления бедности в контексте главных проблем экономики области (низкий доход, продовольственная безопасность, рост цен на продукты питания и другие потребительские товары, послевоенное состояние и т.д.) и пакет мероприятий, направленных на их решение, будут способствовать решению ряда социальных проблем и, наконец, заметному повышению уровня жизни населения.

Ключевые слова: *уровень бедности, социальное неравенство, работающие бедные, безработица, социальный капитал, крайняя бедность, глубина бедности, пенсионер.*

Как цитировать: Бояджян А. *Уровень бедности населения Ширакской области и тенденции в конце XX - начале XXI века* // “Научные труды” ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2024. Т. 2 (27). 196-208 сс. DOI: 10.52971/18294316-2024.27.2-196

ՆԱԽԱԲԱՆ. Աղքատության բացարձակ ցուցանիշները, ինչպես նաև բնակչության առավելագույն խոցելի և աղքատության ռիսկի խմբերը մեր հանրապետությունում առաջին անգամ սահմանվեցին 1996թ. տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքների հիման վրա: ՀՀ բնակչության աղքատության խնդիրներին տնտեսագիտական տեսանկյունից անդրադարձել են Ա.Քթոյանը, Կ.Հարությունյանը, Ա.Խառատյանը, Ա.Գալստյանը և այլք¹: Ազգաբնակչության տեսանկյունից՝ Ա.Թադևոսյանը, Մ.Գաբրիելյանը, Գ. Շագոյանը, իսկ էթնոսոցիոլոգիական՝ Մ. Գալստյանը, Ս. Մանուկյանը և այլք²:

Շիրակի մարզը ՀՀ-ում աչքի է ընկնում իր սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակով և բնեռացված հասարակությամբ, ինչը նպաստում է աղքատության բարձր մակարդակ ունենալուն: Ըստ մեր հետազոտությունների արդյունքների՝ Շիրակում՝ աղքատության առավելագույն ռիսկային խմբերն են բազմազավակ ընտանիքները, գործազուրկները, միայնակ թոշակառուները, անդամալուծները և այլք:

Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության մակարդակը և զարգացման միտումները XX դ. վերջին XXI դ. սկզբին

Աղքատությունը նոր երևույթ չէ համաշխարհային և մեր հանրապետության հասարակական կյանքում: Ներկայիս գիտատեխնիկական դարաշրջանում աշխարհի բնակչության աղքատացման մակարդակը ոչ թե նվազում, այլ ընդհակառակը՝ ավելանում է: Համաշխարհային բանկի բազմաթիվ փորձագետներ (Ք. Լակներ և ուրիշներ) նշում են, որ 2017թ. աշխարհի բնակչության 9.2%-ը կամ 689 միլիոն մարդ աղքատ է [10]: Նույն ցուցանիշը նշված տարում ՀՀ-ում կազմել է 25,7%, իսկ Շիրակի մարզում՝ 44,3% [11]:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ. Շիրակի մարզի բնակչության աղքատացման *առաջին առանձնահատկությունը* 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի Սպիտակի աղետալի երկրաշարժն էր: Ավերվեցին 277 դպրոց, 245 մանկապարտեզ, առողջապահության մոտ 250 օբյեկտ, 324 ակումբ ու մշակույթի տուն [7, էջ 5]: Գործունեությունը դադարեցրեց ավելի քան 170 արդյունաբերական ձեռնարկություն, մոտ 82 հազ. մարդ կորցրեց աշխատատեղերը: Երկրաշարժի պատճառած ընդհանուր վնասը գնահատվում էր 14 մլրդ դոլար (1989 թ. Գնեքով)՝ չհաշված փրկարարական և վերականգնողական աշխատանքների ծախսերը: Լեհինականում անօթևան մնաց 180 հազ. մարդ: Քանդման ենթակա դարձավ պետական

¹ **Քթոյան Ա.**, Աղքատության ոչ նյութական հարթությունը, (2020), **Հարությունյան Կ.**, Բարձրագույն կրթության և աղքատության փոխկապակցվածության առանձնահատկությունները ՀՀ-ում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. տնտեսագիտություն», N 2, 2022, **Խառատյան Ա., Գալստյան Ա.**, Եկամուտների անհավասարության և աղքատության արդի միտումները, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. տնտեսագիտություն», 2022, N3:

² **Թադևոսյան Ա.**, Աղքատության հիմնախնդիրը և սոցիալական աջակցության քաղաքականությունը Հայաստանում (Ընտանիքի կենսամակարդակի բարձրացմանն ուղղված ծրագրի դիտարկման հիման վրա), Եր. 2018: **Խառատյան Հ.**, Աղքատության միջավայրը Հայաստանում. Պատմություններ աղքատության մասին, գիրք 2: Եր., 2007: **Գաբրիելյան Մ.**, Աղքատության հաղթահարման հիմնախնդիրը գյուղական բնակավայրերում: Եր., 2001: **Շագոյան Գ.**, Օգնություն. Բարի կամեցողություն, թե՞ պարտականություն, Պատմություններ աղքատության մասին: Գիրք 1: Եր., 2001: **Գալստյան Մ.**, Սոցիալական անհավասարությունը, սոցիալական շարժունությունը և սոցիալական կոնֆլիկտը Հայաստանում: Եր.. 2000, **Մանուկյան Ս.**, Սոցիալական լարվածությունները Հայաստանում, «21-րդ դար», թիվ 2 (54), Եր. 2014.:

բնակֆոնդի 70 և մասնավոր տների 18%-ը, լիովին ավերվեց տասներկուհարկանի և ինըհարկանի շենքերի 90, հինգհարկանիների 10%-ը [7, էջ 5]: Այդպիսի իրավիճակը լուրջ նախադրյալ էր բնակչության աղքատացման համար: Արդյունքում, 1989-1990 թթ. ընթացքում աղետի գոտում իրականացվեց նախատեսված բնակելի շենքերի կառուցման միայն 14,8 և հանրակրթական դպրոցների 5,5 %-ը [15]: Դրա հետ մեկտեղ՝ Շիրակի տարբեր բնակավայրերից, հատկապես Գյումրուց հազարավոր որակյալ շինարարներ, գիտնականներ, արդյունաբերության ոլորտի աշխատողներ, չունենալով աշխատանք, մեկնեցին հիմնականում ՌԴ՝ արտագնա աշխատանքի: 1990 թ. Հայաստանի Հանրապետությունից Միության տարբեր տարածաշրջաններ արտագնա աշխատանքի են մեկնել շուրջ 10 հազար մարդ, այդ թվում՝ 4 հազարը աղետի գոտուց [16]:

Աղյուսակ 1-ի թվային ցուցանիշների հաշվարկից պարզվում է, որ 1998-2022 թթ. մարզի բնակչության թիվը նվազել է 38,8%-ով, աշխատունակ տարիքի բնակչությանը՝ 38,3%-ով: Մարզից XX դ. վերջին և XXI դ. սկզբին մշտական արտագաղթողների սեռատարիքային համամասնությունը պահպանվել է, իսկ սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնածների ճնշող մեծամասնությունը 20-50 տարեկան տղամարդիկ են եղել [3, թ.7]: Սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնողների ճնշող մեծամասնությունը արտագաղթի հիմնական պատճառ նշել է չնչին եկամուտը և աշխատատեղերի բացակայությունը [3, թ.10]: Հիշատակենք, որ Շիրակի մարզում միջին ամսական աշխատավարձը պետական հատվածում ավելի բարձր է, քան ոչ պետականում [12]: Շիրակի մարզից 2000-2020 թթ. տարեկան միջինը 25-30 հազ. աշխատունակ տարիքի մարդ մեկնել է արտասահմանայան երկրներ, մասնավորապես ՌԴ՝ սեզոնային արտագնա աշխատանքի (ուրիշ տաք ամիս տնողությամբ) և ամսական միջինը մոտ 800 ԱՄՆ դոլարին համարժեք դրամ են ուղարկել իրենց ընտանիքներին, այսինքն՝ տարեկան միջինը կազմել է 220-240 մլն դոլար [3, թ.10]: Այսինքն, արտասահմանյան երկրներից ուղարկած գումարի չափը մի քանի անգամ գերազանցում է պետական և ոչ պետական հատվածի կողմից աշխատողներին տրվող աշխատավարձի չափը [4, թ. 25]: Այժմ մայրաքաղաքում մեծածավալ շինարարական աշխատանքներով և ռուսական ռուբլու արժեզրկումով պայմանավորված՝ Շիրակի մարզում շեշտակի նվազել է սեզոնային արտագնա աշխատանքի մեկնողների թիվը: Ներկայումս, մարզից միջինը 1500-2000 աշխատունակ տարիքի տղամարդ Երևանի բնակարաշինության ոլորտում են զբաղված և օրը միջինը վաստակում են 15 – 20 հազ. դրամ [5, թ.12]:

Աղյուսակ 1-ի թվային ցուցանիշների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ներկայացվող ժամանակահատվածում զբաղվածությունն ունեցող բնակչության թիվը նվազել է 33.8 հազարով կամ 31.8%-ով, իսկ գործազրկության մակարդակը գրեթե չի փոխվել: Սակայն զբաղվածների թվի աճ գրանցվել է 2018-2022թթ.՝ մոտ 4,9%: Այդ աճը պայմանավորված է հիմնականում զբոսաշրջության ոլորտի աշխուժացումով: Գյումրիում վերջին հինգ տարիներին բացվել են մի քանի տասնյակ զբոսաշրջանային նշանակություն ունեցող հաստատություններ, մասնավորապես՝ հյուրանոցներ, հյուրատներ, և հասարակական սննդի օբյեկտներ, ինչը մեղմացրել է աղքատության սրությունը և խորությունը:

Շիրակի մարզի բնակչության թվի և զբաղվածության թվի շարժընթացը

	1998թ.	2008թ.	2018թ.	2022թ.
Բնակչության թիվը (հազ.մարդ)	360.8	281.0	235.4	230.4
Տնտեսապես ակտիվ բնակչություն (հազ. մարդ)	135.6	98.3	90.1	83.6
Զբաղվածների թիվը (հազ. մարդ)	106.7	86.0	69.5	72.9
Գործազրկության մակարդակը %-ով	20.6	12.6	22.9	19.0
	6509	65064	107 111	127 381
Աղքատության խորությունը %-ով ³	27.2	4.2	4.4	4.1
Աղքատության սրությունը %-ով ⁴	15.2	1.1	1.2	1.1

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿՎ վիճակագրական տվյալները:

Շիրակի մարզի բնակչության աղքատացման **երկրորդ առանձնահատկությունը** հասարակարգի փոփոխությունն էր (սոցիալիզմից անցումը կապիտալիզմի), ինչը մեր հանրապետությունում ընթացավ մեծ սխալներով ու բացթողումներով [8, էջ 121]: Եթե խորհրդային տարիներին, հատկապես 1980-ական թթ., մարզի բնակչության աղքատության մակարդակն աննշան էր, և աղքատությունը կենցաղում ամոթալի երևույթ էր համարվում, ապա 1990-ական թվականների համատարած աղքատության պայմաններում բնակչությունը ստիպված համակերպվում է փոփոխված իրադրությանը, ու երկար ժամանակ աղքատի կարգավիճակում մնալուց հետո վերանում են տնտեսական գործունեություն ծավալելու նրա հնարավորությունները, ձգտումներն ու խթանները, և աղքատությունը դառնում է իրողություն և ապրելակերպ [8, էջ 121]: Դեռևս Արիստոտելն էր ասել՝ եթե ձեր պետության ներսում ունեք փոքրաթիվ հարուստներ և մեծաթիվ աղքատներ, ապա դուք ունեք երկու պետություն՝ հարուստների և աղքատների [9, էջ 17]: Անցումը կապիտալիստական հասարակարգին ուղեկցվեց տնտեսության սրընթաց անկումով, զանգվածային գործազրկությունով, բնակչության ավանդների սառեցումով, եկամուտների և ազգային հարստության խիստ բևեռացված բաշխումով: Մյուսնք այն սոցիալ-տնտեսական օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներն էին, որոնք և ծնեցին բնակչության համատարած աղքատություն:

Շիրակի բնակչության աղքատացման **երրորդ առանձնահատկությունը** արցախյան առաջին պատերազմն էր: Երկրորդ կամ քառասունչորսօրյա պատերազմը նշանակալի ազդեցություն չունեցավ մարզում աղքատության մակարդակի բարձրացման վրա: Առաջին պատերազմը, սակայն, հսկայական վնաս հասցրեց առանց այն էլ երկրաշարժից խոցված, սխալ մասնավորեցման պատճառով խորը տնտեսական վիճակի մեջ հայտնված մարզին, նրա տնտեսությանը և բնակչության սոցիալական վիճակին:

ՀՀ-ում և աշխարհի մի շարք այլ երկրներում աղքատության գնահատման հիմքում տնային տնտեսությունների ընտրանքային վիճակագրական հետազոտություն-

³ **Աղքատության խորությունը** հաշվարկվում է աղքատ բնակչության հաշվով և ցույց է տալիս աղքատության պակասորդը, այսինքն՝ թե որքանով է աղքատների միջին եկամուտը (կամ սպառումը) ցածր աղքատության գծից:

⁴ **Աղքատության սրությունը** արտացոլում է աղքատների միջև եղած սպառման անհավասարությունը և արտացոլում է այն փաստը, որ որոշ աղքատների սպառումը շատ է հեռու աղքատության գծից

ներն են, որոնց միջոցով հավաքագրվում են տվյալներ եկամուտների, ծախսերի և այլ ցուցանիշների վերաբերյալ: Այն տնային տնտեսությունները, որոնց սպառման մակարդակը ցածր է «Աղքատության ընդհանուր գծից»⁵, համարվում են աղքատ, իսկ եթե սպառումը ցածր է սահմանված «Պարենային աղքատության գծից»⁶ համարվում են ծայրահեղ աղքատներ: Ուստի աղքատության գիծը նվազագույն սպառողական զամբյուղի մեծությունն է, իսկ աղքատության գիծը նվազագույն պարենային զամբյուղի արժեքն է:

Շիրակի բնակչության ծայրահեղ աղքատության խոցելի խմբերն են՝ կենսաթոշակառուները, գործազուրկները, նպաստառուները և բազմազավակ ընտանիքները: Նրանց դրամական եկամուտների աղբյուրներն են կենսաթոշակները, դրամական նպաստները, պետական և ոչ պետական հատվածից ստացած ցածր աշխատավարձեր: Աղքատների խոցելի խմբեր են հանդիսանում նաև դպրոցներում և բարձրագույն ուսումնական ու պետական հաստատություններում ցածր վարձատրությամբ ուսուցիչները և դասախոսները, արտասահմանյան երկրներից, մասնավորապես՝ ՌԴ-ից տրանսֆերտներ ստացող բնակչության մի հատվածը: Մարզի բնակչության ոչ աղքատ խմբի մեջ են մտնում պետական հատվածում զբաղված բարձր վարձատրությամբ պաշտոնյաները, խոշոր գործարարները և արտասահմանյան երկրներից մեծ գումարներ ստացողները [6, թ. 15]: Աղյուսակ 2-ի թվային ցուցանիշների վերլուծությունից պարզվում է, որ չնայած 1998-2022 թթ. մարզի ոչ աղքատ բնակչության տեսակարար համաթիվը նվազել է, սակայն Շիրակը դեռևս մնում է մեր հանրապետության ամենաաղքատ մարզը և 2007 թ. պաշտոնական տվյալի համաձայն՝ 7,7%-ով բարձր է հանրապետական միջին և 12,1%՝ Երևանի ցուցանիշից: Կարծում ենք՝ աղքատության մակարդակի անկումը Շիրակի մարզում պայմանավորված է հիմնականում սոցիալ-ժողովրդագրական գործոններով: Եվ այսպես, Շիրակի մարզում աղքատության մակարդակը 2022 թ.-ին կազմել է 41.6% (հանրապետական միջինը՝ 26,4%) [13]:

Մարզում բնակչության եկամտի առավելագույն աճ գրանցվել է 1998-2008 թթ.՝ շուրջ տասը անգամ, 2008-2018 թթ. նույն ցուցանիշը կազմել է 64.5 % կամ տարեկան միջինը՝ 6.5%, իսկ 2018-2022 թթ.-ին՝ 18.9% և 4.6%: 1998-2008 թթ. մարզի բնակչության աղքատության մակարդակի աճին նպաստել է բնակչության ծերացումը, որտեղ մեկ թոշակառուին բաժին է ընկնել մեկ աշխատող, այն դեպքում, երբ միջինը պետք է լինի 5-7 աշխատող [1, էջ 76]:

ՀՀ-ում, այդ թվում՝ Շիրակի մարզում աղքատության սրությունը մեղմելու ձևերից է եղել աղքատության ընտանեկան նպաստների հատկացումը: Հստ պաշտոնական վիճակագրության՝ 1998 թ. Շիրակում աղքատության ընտանեկան նպաստ ստացել է

⁵ Աղքատության ընդհանուր գիծը ներառում է աղքատության պարենային գիծը և ոչպարենային ապրանքների օրական սպառումը, քանի որ անձը պետք է կարողանա հոգալ ոչ միայն իր նվազագույն պարենային պահանջը, այլև կարևոր կամ նվազագույն ոչ պարենային ապրանքների պահանջը:

⁶ Պարենային աղքատության գիծը կիրառվում է շատ աղքատ կամ, ինչպես հաճախ անվանում են, ծայրահեղ աղքատության մեջ ապրող մարդկանց որոշելու համար: Դա այն գումարն է, որն անհրաժեշտ է նվազագույն պարենային պահանջները բավարարելու համար: Այսինքն՝ մարդիկ, որոնց սպառումը չի բավականացնում նվազագույն պարենային պահանջները բավարարելու համար, համարվում են ծայրահեղ աղքատներ:

30,2 հազ. ընտանիք, ինչը կազմել է մարզի տնային տնտեսությունների կամ ընտանիքների ընդհանուր թվի 42,3%-ը, նույն ցուցանիշը 2008 թ. համապատասխանաբար կազմել է 21,4 հազ. կամ 32,9%, 2018թ.՝ 13.8 հազ. կամ 21,1% և 2022թ.՝ 11,0 հազ. կամ 16,8 % (տե՛ս աղ. 2):

Աղյուսակ 2

Շիրակի մարզի աղքատության հիմնական ցուցանիշները և աղքատության գծի մեկ չափահաս անձի հաշվով, մեկ ամսվա համար փոփոխությունը

	1998 թ.	2008 թ.	2018 թ.	2022 թ.
Ոչ աղքատ (%)	32.5	69.4	55.7	58,2
Աղքատ (%)	67.5	30.6	44.3	41.8
Ծայրահղ աղքատ (%)	35.3	6.0	4.7	1.0
Աղքատության պարենային գիծ (դրամ)	7194	17232	24 827	42 708
Աղքատության ընդհանուր գիծ (դրամ)	11735	25188	42 621	63 060
Կենսաթոշակատուների թիվը (մարդ)	38455	49514	39 521	38 490
Կենսաթոշակի միջին չափը (դրամ)	3793	21370	39 044	42 275
Նպաստառու ընտանիքների թիվը	30205	21405	13 836	11 027
Տնային տնտեսությունների թիվը	71381	65 018	65 515	65 615
Գործազուրկների թիվը (մարդ)	29746	12400	20600	10500

Աղյուսակը կազմելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ և ՏՏԿԱՀ նյութերը:

Նպաստառու ընտանիքների թվի շեշտակի նվազումը առաջին հերթին պայմանավորված է պետության կողմից նպաստ ստացող ընտանիքների կարգավիճակի փոփոխությունով, երկրորդ՝ բնակչության դրամական եկամտի աճով և երրորդ՝ ընտանիքների թվի նվազումով: Նվազել է նաև գործազրկության մակարդակը: Մարզում գործազուրկների տեսակարար համաթիվը 1990-ական թվականներին կազմել է 22-24%: Շիրակի բնակչության (1991-1997թթ.) զանգվածային արտագաղթի պայմաններում թվում էր, թե գործազրկության մակարդակը պետք է նվազի, սակայն ավելացել է: Գործազուրկների թվի աճը հիմնականում բաժին է ընկել Գյումրի քաղաքին: Այդ տարիներին քաղաքում գործազուրկների թիվը ինը հազարից հասել է 24 հազարի [2, էջ 153]:

Բնակչության աղքատության կարևոր ցուցիչ են անհատական տնային տնտեսությունների կազմը, դրանցում բնակվող անդամների ու ընտանիքների թիվը և մեծությունը: Այսպես, աղյուսակ 3-ի թվային ցուցանիշների հաշվարկից երևում է, որ 2001-2022 թթ. հինգ և ավելի անձից բաղկացած տնային տնտեսությունների կամ ընտանիքների թիվը նվազել է 8,6 հազարով կամ 29,2%-ով: Նվազման ամենաբարձր ցուցանիշ գրանցվել է 2001-2011թթ.: Հիշատակենք, որ բազմազավակ տնային տնտեսությունների բնակչության տեսակարար համաթիվը նույնպես պակասել է. 2001թ.՝ 161 հազար մարդ, ինչը մարզի ամբողջ բնակչության թվի 57,0%-ն է, 2011-ին՝ 56,3%-ը և 2022-ին՝ 49,8%-ը:

Աղքատության հիմնախնդրի խորացման անչափ կարևոր գործոն է մարզի ժողովրդագրական պատկերը: Այս տիրույթում բավական է բարձրացնել մեկ հիմնարար խնդիր, այն է՝ Շիրակի մարզի բնակչության ժողովրդագրական խորը ծերացման փաստը: Այսպես, 2001 և 2022 թթ. մարդահամարների արդյունքների համեմատությամբ՝ մարզի բնակչության տարիքային կառուցվածքում

ավելացել է 60 և ավելի տարեկան բնակչության տեսակարար համաթիվը. 2001թ. այն կազմել է մշտական բնակչության ընդհանուր թվի 13,8%-ը, 2011թ.՝ համապատասխանաբար 14, 7%-ը և 2022թ.՝ 22,7%-ը:

Աղյուսակ 3

Անհատական տնային տնտեսություններն ըստ կազմի, դրանցում անդամների թվաքանակի և նույն տնային տնտեսությունների թվի

Տնային տնտեսութ.	2001			2011			2022			Տարբերությունը տնային տնտեսությունների 2022թ.-ին՝ 2001թ. համեմատ (տոկոսով)
	Տնային տնտեսություն	Դրանցում անդամների թիվը	Տնային տնտեսության մեծությունը	Տնային տնտեսություն	Դրանցում անդամների թիվը	Տնային տնտեսության մեծությունը	Տնային տնտեսություն	Դրանցում անդամների թիվը	Տնային տնտեսության մեծությունը	
Ընդամենը անհատ տնտեսություններ	71381	282386	3.9	65 006	251941	3.8	65 615	205 025	3.1	-8.1
1 անձ	8855	8855		9079	9079		10 537	10 537		+19.0
2 անձ	9493	18986		8678	17356		12 091	24182		+27.4
3 անձ	9458	28374		9187	27561		10 492	31476		+10.9
4 անձ	14286	65144		13990	55960		11 769	47076		-17.6
5 և ավելի անձ	29289	161027	5.9	24072	141985	5.8	20 726	102291	4.9	-29.4

Աղյուսակը կազմվելիս օգտագործվել են ՀՀ ԱՎԿ և ՏՏԿԱՀ նյութերը

Նշված տարիքային խմբի բնակչության թիվը 2022թ.-ին, համամատած 2001թ.-ի հետ, ավելացել է 14,3 հազարով կամ 36,6%-ով, իսկ 16-59 տարեկան բնակչության թիվը նույն ժամանակահատվածում նվազել է 17,5%-ով: Առավել անհանգստացնողն աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության (0-15 տարեկան) թվաքանակն է. այն նվազել է 43,2%-ով: Ժողովրդագրական ծերացման նման արագընթաց իրավիճակն ազգային անվտանգության ապահովման լրջագույն մարտահրավերներից մեկն է:

Շիրակի աղքատության հիմնախնդիրը այժմ նոր երանգներ ու դրսևորումներ է ձեռք բերել, այն դառնում է բազմաչափ և պայմանավորված է ոչ միայն նյութական, այլև ոչ նյութական պահանջմունքների բավարարման ռիսկերով: Մասնավորապես՝ ոչ նյութական պահանջմունքները մեծ են կենսաթոշակառուների, հաշմանդամների և ուսանողների մոտ, հատկապես առողջապահական վճարովի ծառայություններից օգտվելու և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում սովորող ուսանողների պահով, որտեղ տարեցտարի ավելանում են ուսման վարձավճարները:

Այսպիսով, Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության կրճատման հիմնական գործոնը կայուն երկարաժամկետ տնտեսական աճն է, մասնավորապես՝ տնտեսության աշխատատար ճյուղերի զարգացումը, միաժամանակ՝ եկամուտների ավելացումը՝ վերջինս հասցնելով Երևան քաղաքի մակարդակին: Այս շրջանակներում կարևոր է պետության կողմից հատկացվող սոցիալական տրանսֆերտները (նպաստառու ընտանիքիների և գործազուրկների համար) փոխարինել սոցիալական վճարների՝ որոշակի աշխատանքների դիմաց: Աղքատության հաղթահարման համար Հայաստանին անհրաժեշտ է 71.4 մլրդ. դրամ կամ ՀՆԱ-ի 1.4 % կազմող գումար: Ծայրահեղ աղքատության վերացումը կպահանջի 1.8 մլրդ. դրամ կամ ՀՆԱ-ի 0.04 %-ը [12]:

Ամփոփելով Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության վիճակի քննությունը՝ այն պայմանականորեն կարելի է բաժանել հինգ ժամանակափուլերի.

1. 1988-1991 թթ.- աղքատացման նախնական փուլ, ինչը պայմանավորված էր Սպիտակի աղետալի երկրաշարժով և հասարակարգի փոփոխությունով:

2. 1992-1998 թթ.-բնակչության համատարած աղքատացման փուլ՝ պայմանավորված տնտեսության մասնավորեցման գործընթացով և արցախյան առաջին պատերազմով, ինչը հանգեցրեց աշխատունակ տարիքի՝ մասնավորապես քաղաքային բնակչության զանգվածային արտագաղթին, գրեթե դադարեցին գործել խոշոր և միջին մեծության արդյունաբերական ձեռնարկությունները: Շեշտակի ավելացավ գործազուրկների և նպաստառու ընտանիքների թիվը:

3. 1999-2007թթ.- աղքատության մակարդակի նվազման փուլ՝ պայմանավորված ինտենսիվ բնակարանաշինությամբ, բնակչության եկամտի աճով և տրանսֆերտներով:

4. 2008-2018 թթ. աղքատության կայունացման փուլ, երբ աղքատության մակարդակի էական տատանումներ չեն գրանցվել:

5. 2018թ. մինչև մեր օրերը, աղքատության նվազման երկրորդ փուլ: 2020 թ. COVID -19 համավարակը և Արցախյան երկրորդ պատերազմը ՀՀ-ում, այդ թվում՝ Շիրակի մարզում բնակչության աղքատության մակարդակի բարձրացման վրա էական ազդեցություն չունեցավ, ավելին՝ արձանագրվեց բնակչության եկամտի աճ և աղքատության մակարդակի անկում:

ԵԶՐԱԶՆԱԳՈՒՄ. - Մեր ուսումնասիրությունը պարզում է, որ XX դ. վերջին XXI դ. առաջին քառորդին Շիրակի մարզում աղքատության մակարդակի նվազման ընթացքը պայմանավորված է բնակչության ծնելիության և ընտանիքի մեծության ցուցանիշի անկումով, կրթական մակարդակի աճով և աշխատունակ տարիքի բնակչության զանգվածային արտագաղթով: Սակայն, դրանով հանդերձ, մարզում աղքատությունը լայն տարածված երևույթ է մնում:

- Ակնհայտ է, որ մարզի տնտեսական և եկամտային աճն էական ազդեցություն չի ունեցել աղքատության մակարդակի նվազման վրա: Սակայն, տնտեսական աճն իր գործուն ազդեցությունն է ունեցել ծայրահեղ աղքատների թվի նվազման վրա:

- ՀՀ-ում 1999 թ.-ից սկսած՝ բնակչության պաշտպանության ոլորտում անհատական տրանսֆերտների փոխարինումն ընտանեկան նպաստների համակարգի էա-

կանոններն չի ազդել բնակչության աղքատության հաղթահարման վրա, այլ լուծել է սոցիալական լարվածությունը թուլացնելու և գոյատևման խնդիրները:

- Աղքատության ռիսկի խմբերն են, գործազուրկները, բազմազավակ ընտանիքները, միայնակ թոշակառուները և հաշմանդամները, և այս սոցիալական խմբերի համար պետությունը պետք է մշակի և իրականացնի աղքատության իրական նվազեցման ծրագրեր:

- Շիրակի մարզում աղքատության հիմնական դրդապատճառը պետական և ոչ պետական հատվածներում ցածր աշխատավարձը ու ֆինանսական սահմանափակ ներդրումներն են, մասնավորապես՝ ոչ արտադրական ոլորտում, ինչն էլ հանգեցրել է բնակչության աղքատացմանը և արտագաղթին:

- Մարզի բնակչության աղքատության հաղթահարման գլխավոր նախապայմաններից մեկն է տնտեսական աճի խթանման ծրագրերի իրականացումը, ինչը ուղղակի կապված է կապիտալ ներդրումների շեշտակի աճի հետ, մասնավորապես՝ ծառայությունների ոլորտի և արդյունաբերության մի շարք ճյուղերի (շինանյութերի, թեթև ու սննդի արդյունաբերություն և մեքենաշինություն՝ հատկապես ռազմական արդյունաբերություն) հետ: Արդյունքում՝ կստեղծվեն նոր աշխատատեղեր, կսկսվի արտագաղթի ծավալի և նպաստառու ընտանքների թվի անկում:

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. **Բոյաջյան Ա.** *Շիրակի մարզի բնակչության սեռատարիքային կառուցվածքի փոփոխությունը (XXդ. վերջ - XXI սկիզբ).* // ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: հ. 1 (24): Գյումրի: 2021: 73-83 էջեր:
2. **Բոյաջյան Ա.** *Շիրակի մարզի բնակչության զբաղվածությունը XXդ. վերջին և XXIդ. սկզբին.* // ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: հ. 2 (25): Գյումրի: 2023: 149-161 էջեր:
3. **Բայաջյան Ա.** *Շիրակի մարզի սոցիալ-ժողովրդագրական գործընթացները:* Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴԱՆ): Տետր 3: Գյումրի: 2012: 48 թերթ:
4. **Բայաջյան Ա.** *Շիրակի մարզի բնակչության սոցիալական կազմի փոփոխությունները,* ԴԱՆ: Տետր 1: Գյումրի: 2020: 48 թերթ:
5. **Բոյաջյան Ա.** *Աղքատությունը Շիրակի մարզում,* ԴԱՆ: Տետր 3, Գյումրի 2023: 48 թերթ:
6. **Բոյաջյան Ա.** *Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության շարժառիթները:* ԴԱՆ: Տետր 4: Գյումրի: 2023: 48 թերթ:
7. **Հարությունյան Գ.** *Սպիտակի երկրաշարժը. իրողություններ և դասեր հայ հասարակության համար:* // «Գլոբուս» պարբերական: Թիվ 10 (99): 2018: 4-7 էջեր:
8. **Ղաթիբյան Գ., Խառատյան Ա., Իսահակյան Ռ.** *Անկախության տարիներին Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացումները և մարդկային կապիտալի վերարտադրության հիմնախնդիրներ.* // ԵՀ հրատարակչություն: Երևան: 2017: 341 էջ:
9. **Մարկոսյան Ա., Մաթևոսյան Է.** *ՀՀ ազգային հարստության և բնակչության եկամուտների ձևավորման և բաշխման փոխառնչությունները.* // Բանբեր Երևանի համալսարանի: № 2 (35) «Տնտեսագիտություն»: Երևան: 2021: 17-31 էջեր:
10. Համաշխարհային Բանկ, *«COVID-19 համավարակի ազդեցության գնահատման թարմացումն աղքատության վրա. Նոր տվյալների ազդեցությունը»,* Տվյալների բլոգ, Երևան: 2022: https://regst.ordpress.com/2022/03/31/inch_e_spasvum/ (դիտվել է՝ 11.10.2024):

11. ՀՀ ԱՎԿ. Հայաստան. Աղքատության ցուցանիշները 2008 և 2017թթ.-ին:
https://armstat.am/file/article/poverty_2018_a_7.pdf , (դիտվել է՝ 30.08.2024):
12. ՀՀ աղքատության հաղթահարման ուղիները: https://hetq.am/hy/article/72794, (դիտվել է՝ 12.07.2024):
13. Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը: https://armstat.am/am/?nid=81&id=490,
(դիտվել է՝ 19.09. 2024):
14. Շիրակի մարզի բնակչության աղքատության մակարդակը: //cvmedia.am/page2-3651—88 (դիտվել է՝ 28.08.2024):
15. Շիրակի մարզի համախառն ներքին արդյունքը: https://armstat.am/file/doc/99542183.pdf (դիտվել է՝ 16.10. 2024թ.)
16. Տես «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 9 ապրիլի, 1991:

References

1. **Boyajyan A.** The change in the sex-age structure of the population of Shirak marz (end of 20th - beginning of 21st century) [*Shiraki marzi bnakch'ut'yan serratarik'ayin karruts'vatsk'i popokhutyuny (XXd. verj - XXI skizb)*]. // "Scientific works" of the Shirak Armenological Research Center of the National Academy of Sciences RA. No. 1.(24). Gyumri. 2021. 73-83 pp. (in Armenien)
2. **Boyajyan A.** Employment of the population of Shirak marz in the 20th century. last and XXI century. at the beginning.[*Shiraki marzi bnakch'ut'yan zbaghvatsut'yuny XXd. verjin yev XXId. skzbin:*] // Scientific works of the Shirak Armenological Research Center of the NAS RA. No.2(23). Gyumri. 2023. 149-161pp.. (in Armenien)
3. **Boyajyan A.** Social-demographic processes of Shirak marz.[*Shiraki marzi sots'ial-zhoghovrdagrakan gorts ynt'ats'neri*]. Ethnographic field materials (hereinafter, DAN). Notebook 3: Gyumri. 2012 .48sheets. (in Armenien)
4. **Boyajyan A.** Changes in the social composition of the population of Shirak marz, [*Shiraki marzi bnakch'u t'yan sots'ialakan kazmi p'vop'vokhut'yunnery*] DAN. Notebook 1: Gyumri. 2020. 48 sheets. (in Armenien)
5. **Boyajyan A.** Poverty in Shirak marz.[*Aghk'atut'yuny Shiraki marzum*] DAN. notebook 3, Gyumr.i 2023. 48 sheets. (in Armenien)
6. **Boyajyan A.** Motives of poverty of population of Shirak marz [*Shiraki marzi bnakch'ut'yan aghk'atut'yan sharzharrit'neri*]. DAN: Book 4, Gyumri 2023. 48 sheets. (in Armenien)
7. **Harutyunyan G.** The Spitak earthquake. realities and lessons for Armenian society.[*Spitaki yerkrasharzhy. iroghut'yunner yev daser hay hasarakut'yan hamar*] // "Globus" periodical. number 10 (99). January 2018. 4-7 pp.. (in Armenien).
8. **Gharibyan G., Kharatyan A., Isahakyan R.** The socio-economic developments of the Republic of Armenia during the years of independence and the basic problems of reproduction of human capital. [*Ankakhut'yan tarinerin Hayastani Hanrapetut'yan sots'ial-intesakan zargats'umnery yev mardkayin kapitali verartadrut'yan him-nakhndirneri*]. YU publishing house. Yerevan. 2017. 341 pages. (in Armenien)
9. **Markosyan A., Matevosyan E.** Interactions between the formation and distribution of RA national wealth and income of the population. [*HH azgayin harstut'yan yev bnakch'ut'yan yekamutneri dzevavorman yev bashkhman p'vokharrnch'ut'yunnery*]//Articles of YU. No. 2(35)."Economics". 2021. 17-31pp. (in Armenien)
10. World Bank, "Update on the Assessment of the Impact of the COVID-19 Pandemic on Poverty.[*«COVID-19 hamavaraki azdets'ut'yan gnahat-man t'armats'umn aghk'atut'yan vra. Nor tyalneri azdets'ut'yuny»*] Impact of New Data", Data Blog, Yerevan. 2022 https://regst.ordpress. com/2022/03/31/inch_e_spasvum/ (viewed: 11.10.2024). (in Armenian)
11. RA AVC. Armenia. Poverty indicators in 2008 and 2017[*Aghk'atut'yan ts'uts'anishnery 2008 yev 2017t't' - in:*]. https://armstat.am/file/article/poverty_2018_a_7.pdf, (viewed: 30.08.2024). (in Armenian)

12. Ways to overcome poverty in RA.[*HH aghk'atut'yan hagt'aharman ughinery*] <https://hetq.am/hy/article/72794>, (viewed: 12.07.2024). (in Armenian)
13. Armenia's social image and poverty.[*Hayastani sots'ialakan patkery yev aghk'atut'yuny*]. <https://armstat.am/am/?nid=81&id=490>, (viewed: 19.09. 2024). (in Armenian)
14. The poverty level of the population of Shirak marz.[*Shiraki marzi bnakch'ut'yan aghk'atut'yan makardaky*] [//cvmedia.am/page2-3651—88](https://cvmedia.am/page2-3651-88) (viewed: 28.082024). (in Armenian)
15. Gross domestic product of Shirak marz.[*Shiraki marzi hamakharrn nerk'in ardyunk'y*] <https://armstat.am/file/doc/99542183.pdf> (viewed: 16.10. 2024). (in Armenian)
16. See "Republic of Armenia" daily newspaper,[*«Hayastani Hanrapetut'yun» orat'ert*] April 9, 1991. (in Armenian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: **24. 10. 2024**

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: **24. 11. 2024**

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: **12. 12. 2024**

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Արտաշես Գևորգի ԲՈՅԱՋՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. թեկն., դոցենտ,
ԳԱԱ ԾՀՀ կենտրոնի ավագ գիտաշխատող, Գյումրի, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ a.boyajyan@mail.ru // orcid.org/0009-0002-8424-4522

Artashes Gevorg BOYAJYAN: PhD in History, Associate Professor,
Senior Researcher of the SCAS of NAS, Gyumri, RA,
e-mail: a.boyajyan@mail.ru // orcid.org/0009-0002-8424-4522

Арташес Геворгович БОЯДЖЯН: канд. ист. наук, доцент,
ст. научный сотрудник ИЦАИ НАН, Гюмри, РА
эл. адрес: a.boyajyan@mail.ru // orcid.org/0009-0002-8424-4522